

OCENE IN POROČILA

Grafenauerjev zbornik. Urednik Vincenc Rajšp. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1996. 703 strani.

Sodelavcem Zgodovinskega inštituta Milka Kosa pri ZRC SAZU se je posrečil vsega spoštovanja vreden podvig, da so namreč komaj leto dni po smrti predsednika svojega znanstvenega sveta akademika prof.dr. Boga Grafenauerja v spomin na njegovo življenje in delo ter v počastitev osemdesetletnice njegovega rojstva (16. marec 1916) uspeli izdati zajeten zbornik, ki vsebuje 53 prispevkov 49 avtorjev. Kot je v predgovoru zapisal urednik Vincenc Rajšp, so avtorje iskali v krogu sodelavcev iz različnih področij znanosti, ki jim je pokojni profesor, kot eden tistih zgodovinarjev, ki ga je zanimalo vse, kar je bilo napisanega o slovenski zgodovini doma in na tujem, posvečal svojo pozornost. Nastala je knjiga s tako raznoliko vsebino, da je takle zapis le težko poglobljena ocena in je lahko le vabilo k branju.

Prvih enajst prispevkov v njej je namenjeno življenju profesorja Grafenauerja, s posebnim poudarkom na nekaterih vidikih njegovega poklicnega in družbenega udejstvovanja, kjer je bil njegov delež že za živa zelo opazen. Prvega, ki je biografsko-spominske narave, je prispevala njegova hči *D. Mihelič*, drugega, z naslovom *In memoriam*, pa njegov naslednik na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani *P. Štih*. Oba nas seznanjata s pogloblitimi biografskimi dejstvi in delovnimi dosežki pokojnega profesorja: usodnost njegovega koroškega rodu, močan vpliv njegovega znamenitega očeta – literarnega zgodovinarja, nenavadno zgodnja znanstvena zrelost, delo univerzitetnega učitelja in tudi siceršnje živo zanimanje za probleme šolstva na Slovenskem, dolgoletno urednikovanje Zgodovinskega časopisa, ki mu je bil tudi izjemno ploden sodelavec s članki v skoraj vsakem letniku, delovanje v slovenskih in jugoslovanskih društvih, pa pri Slovenski Matici, pomembno sodelovanje s koroškimi Slovenci; posebno drugi članek pa zgoščeno in temeljito predstavi njegovo vlogo v slovenskem zgodovinopisju. Vse to zaokroža – in seveda potrjuje – Bibliografija *D. Samca*, ki izkazuje veličastno število bibliografskih enot: blizu osemsto.

Grafenauerjevi mladostni publicistiki v burnih letih 1938–40 je namenjen poseben članek, ki ga je napisala *A. Vidovič Miklavčič* in ki kaže na njegovo zgodnjo široko razgledanost, globoko razumevanje nekaterih problemov slovenske preteklosti in takratne stvarnosti ter politično angažiranost. O tej angažiranosti je imela izdelano mnenje tudi povojna slovenska Uprava državne varnosti, poznejša Udba, ki je, kot piše *J. Vodušek Starič* v članku *Poskus reprize Dolomitske izjave ?*, o Grafenauerju še leta 1947 menila, da je zelo nevaren pripadnik krščanskih socialistov, ki da ima »za svojo glavno nalogo zaustaviti prodiranje znanstvenega marksizma v zgodovinopisje«; to držo pa je, kot vemo, takrat že omilil. *J. Prunk* se ga v svojem prispevku spominja kot svojega univerzitetnega učitelja, *D. Nečak* in *A. Malle* pa prikazujeta njegovo delo za koroške Slovence po drugi svetovni vojni. Nedvomne Grafenauerjeve zasluge za Slovensko Matico, ki ji je bil predsednik v desetletju 1978–88, opisuje *P. Simoniti*: v tem času jo je ob pomoči Matičinega gospodarja *F. Gestrina* uspel rešiti iz finančne in programske krize. Za slovensko znanost je bilo zelo dragoceno njegovo delo v državnih in meddržavnih komisijah, ki so se po vojni desetletja pogajale glede dedovanja arhivskega gradiva po rajni avstroogrski monarhiji, pa tudi o kulturni dedščini, ki so jo v drugi svetovni vojni odpeljali okupatorji. O tem piše *M. Oblak Čarni*, ki poudarja, da so bila težavna pogajanja v marsikateri točki zaključena v naš prid, nemalo tudi po zaslugi znanja, ugleda in avtoritete profesorja Grafenauerja. Precejšen del profesorjeve bibliografije predstavljajo gesla za različne enciklopedije in leksikone, sprva zlasti za Enciklopedijo Jugoslavije in SBL, pozneje pa seveda za Enciklopedijo Slovenije. Pri tem projektu je sodeloval od leta 1976, ko je pripravil prvi geslovnik za zgodovino; bil je član uredniškega odbora in je napisal tudi 102 gesli, kot piše *M. Vidic*.

Naslednji tematski sklop s tremi prispevki je posvečen Grafenauerju kot teoretiku zgodovinopisja. Njegova hrvaška kolegica *M. Gross*, ki se tudi sama ukvarja z zgodovino in teorijo historiografije, razgrinja dileme o tem, kako pisati zgodovino naše stroke. Članek *O. Lutharja* z naslovom *Moč in odgovornost* je v svojem bistvu poskus relativiziranja Grafenauerjevega spogledovanja z marksizmom v prav tistem času, ko je bil po mnenju nove oblasti še »nevaren pripadnik krščanskih socialistov«. Izjemno zanimiv je prispevek ruskega zgodovinarja *Jurija Bessmertnega*, ki prinaša originalne (v francoščini) odgovore dveh članov uredniškega odbora slovite revije *Annales* na vprašanja, ki jih je bil reviji pisno zastavil v letu 1994 glede sprememb v t. im. »šoli Analov«, skupaj z lastnim kratkim komentarjem. Spodbudno je prebrati, da postajajo

tudi od lastne veličine trajno omamljeni Francozi naklonjeni soočanju »globalnih struktur in procesov«, ki hote ali nehoti iz nekaterih geografskih ali družbenih okolij delajo nosilce t. i. razvoja, iz drugih pa le njegove bolj ali manj zapoznele slednike, z »akterji preteklosti« (t. j. individui) v vsakokratnem konkretnem okolju.

Z obdobjem grško-rimske antike in prehoda iz antike v zgodnji srednji vek se ukvarjata dva članka. V prvem *J. Marolt* razglablja o antični arhitekturi na način, ki je hkrati poljuden in poljuben. Drugi, izpod peresa *R. Bratoža*, z naslovom *Ecclesia in gentibus*, pa je teten prispevek k reševanju preživetja krščanstva na ozemlju med Jadrnom in Donavo v času slovansko-avarske naselitve, kar je eden od elementov t. im. kontinuitete.

Njima sledi sklop dvanajstih člankov o srednjeveški zgodovini. Uvaja ga razprava *P. Štiha* o prizadevanjih grofov in knezov Celjskih, da bi svoje teritorije tudi formalno pravno oblikovali v novo deželo – proces, ki so ga ves čas zavirali Habsburžani, ko je bil cilj že blizu, pa so Celjski izumrli. *J. Mlinarič* razpravlja o izobraževanju in izobrazbi pri cistercijanih, s posebnim poudarkom na stiški in kostanjeviški opatiji, in pri tem poseže krepko preko meja srednjega veka, saj opisuje to pomembno dejavnost belih menihov vse do časa, ko se je sredi 18. stoletja država začela krepko vmešavati v življenje redovnikov in tudi v način njihovega študija. Prispevek *D. Kosa* o javnem notariatu na Kranjskem do 1512 ponovno razkriva že znano razpetost našega prostora med kulturne vplive germanskega severa in romanskega zahoda: v tem konkretnem primeru je to odločalo o nastanku določenih tipov, vrst in količine pisnih dokumentov. *W. Brunner* predstavlja slovenskim uporabnikom doslej neznani del arhiva kranjske plemiške družine Gallenbergov (88 listin, zvečine iz 14. stoletja), ki pomeni obogatitev virov za Gorenjsko v tem obdobju pa tudi za Gallenberge kot ustanovitelje samostana Mekinje. *S. Granda* s svojim zanimivim člankom o lokaciji dolenskega srednjeveškega trga Kronovo opozarja na enega temeljnih problemov zgodovinskih znanosti pri nas, ki zaenkrat še vse premalo iščejo odgovore na pomembna vprašanja zlasti srednjega veka (bivališča, naselja, agrarna, obrtna in zgodnja industrijska proizvodnja) tam, kjer jih je najti, se pravi v zemlji, s pomočjo arheološke metode. *B. Otoresec* objavlja v slovenskem prevodu in s potrebnim komentarjem enega od dokumentov iz korpusa celjskih listin, ki jih je Avstrija vrnila Sloveniji; gre za seznam »deželnih sovražnikov« na Kranjskem in Štajerskem, nastal okoli leta 1440, torej v času bojov med Celjani in Habsburžani, ki imenitno ilustrira dobo, ljudi in nravi.

Osebnim imenom kot zgodovinskemu viru za presojo etničnih razmerij v določenih geografskih okoljih sta posvečena prispevka *R. Härtla* – za ozemlje zahodno od Soče v visokem srednjem veku – in *D. Mihelič* – za zaledje Piranskega zaliva od tridesetih let štirinajstega in do konca devetnajstega stoletja. Profesor *F. Gestrin* je iz svoje bogate »baze podatkov« zajel snov za razpravo Slovani in Senigallia v 15. stoletju in tako ob primeru enega od migracijskih tokov, ki je zajel »Slovane« od Bohinja do Dubrovnika, ponovno opozoril na stoletne nepretrgane, vsakršne stike med vzhodno in zahodno obalo Jadrana. O nekaterih vidikih njegove vzhodne obale, t. j. Dalmacije, govori naslednja dva prispevka. V prvem *L. Steindorff* na primeru mesta Šibenika razpravlja o mestnih privilegijih kot odrazu komunalne emancipacije, v drugem pa *I. Voje* o trgovskih odnosih med Istro in Dubrovnikom v srednjem veku: dubrovnika republika se je v času vedno močnejšega gospodarskega pritiska Benetk v jadranski pomorski trgovini v obrambo lastnih interesov povezovala z istrskimi mesti. Imeniten je prispevek *E. Cevca* o motivu pluga na gotških cerkvenih sklepnikih, ki ob upoštevanju družbenih razsežnosti opozarja na pomembno vlogo umetnosti kot sredstva komunikacije v obdobjih prevladujoče nepismenosti.

Problematiko novega veka obravnava najprej pet razprav o različnih vidikih življenja v 16. stoletju. *J. Koropec* objavlja svoj referat, ki ga je imel leta 1992 na zborovanju slovenskih zgodovinarjev o svetu na meji med Dravogradom in Svečino v prvi polovici 16. stoletja. *P. Freedman* opisuje madžarski kmečki upor leta 1514 in ga ponuja v primerjavo s slovenskim leto dni kasneje. Prispevek *D. Pokorna* z naslovom Baroni Khisli in njihovo mecenstvo je hommage eni najpomembnejših meščansko-plemiških družin tega časa v slovenskem prostoru, ki so jo odlikovali poslovna podjetnost, umetniški talenti in (protestantska) verska gorečnost. *V. Rajšp* v edinem prispevku v tem zborniku, ki obravnava protestantizem, obravnava družbene razsežnosti Trubarjevega predgovora k Psalterju, s katerim je naš veliki reformator med drugim želel ohraniti spomin na pomemben delež plemstva in meščanstva pri širjenju nove vere. *H. Valentinitsch* opisuje v prispevku z naslovom Samovolja in odpor gospodarski in pravni položaj podložnikov v gospostvu Šoštanj v začetku novega veka: hkrati z naraščanjem ekonomskega pritiska njegovih zakupnikov na kmete se je v le-teh krepila odločenost, da se temu krivičnemu ravnanju upirajo.

17. in 18. stoletju sta – žal – posvečena le dva prispevka. V prvem *A. Lavrič* opozarja na že znan in upoštevan, a še vedno premalo izkoriščen vir za domačo zgodovino – zapisnike vizitacij škofov in papeških nuncijev, ki so bile po tridentinskem koncilu vedno bolj pogoste in redne. V drugem *B. Reisp* predstavlja faksimilirani izdaji dveh pomembnih del domačih avtorjev tega časa, Valvasorjeve topografije Kranjske iz leta 1679 in Florjančičevega velikega zemljevida Kranjske iz leta 1744.

J. Šumrada v razpravi z naslovom Poskus zemljiške odveze v času Ilirskih provinc opozarja na malo znano dejstvo, da so imele francoske oblasti tudi v Ilirskih provincah – kot je bilo to storjeno že v Franciji – namen odpraviti fevdalni družbeni red in pojasnjuje vzroke, zakaj te namere niso uresničile. Ljubljana je v letu 1821 pet mesecev gostila kongres Svete alianse, ki je imel, kot lepo opisuje *E. Holz*, tudi svoj javnosti namenjeni del – ceremonije, javne nastope in zabave vseh vrst. Slovenci in avstrijska država 1848–1918 je naslov prispevka *V. Melika*, ki opisuje razvoj nacionalno-političnega programa Slovencev, sicer vdanih habsburški dinastiji in avstrijski državi, vendar vedno bolj zavedajočih se svojega neenakopravnega položaja v njej.

Tema prispevka *V. Vrbnjaka* je narodnopolitična podoba Maribora sredi 19. stoletja, v času, ko je mesto dobilo železnico, nekatere urade, gimnazijo kot pomembno kovačnico slovenske inteligence, in se je pričelo naglo razvijati. *J. Žontar* opisuje, kako so kranjske deželne oblasti celih dvajset let, od 1868 do 1888, premlevale načrt preuredbe občin, zavedajoč se gospodarskih, političnih in kulturnih posledic take reforme, in ga končno – opustile. Henrik Costa je ena tistih osebnosti nemškega porekla 19. stoletja, ki jih posebno naša literarna zgodovina po tradiciji uvršča med negativce. *O. Janša Zorn* objektivno ocenjuje njegova – izključno v nemščini pisana – zgodovinska in druga strokovna dela. *J. Cvirn* opisuje epizodo iz političnega življenja spodnještajerskih Nemcev, ki jim je v letu 1886 razvpiti nemško nacionalni politik Georg von Schönerer osebno poskušal v njihov politični program vsiliti glavno točko svojega lastnega programa, antisemitizem, vendar brez uspeha.

Problematika delavskega gibanja do leta 1918 je marsikje v svetu in tudi pri nas že desetletja samostojna znanstvena disciplina, vendar je, po besedah *F. Rozmana*, v Sloveniji danes v krizi, kar je odmev duha časa. Pisanje *D. Prelovška* o ljubljanski arhitekturi Hribarjevega časa je milo rečeno nekonsistentno, da ne rečem zmedeno in razodeva žalostno pomanjkanje objektivnih kriterijev. *M. Stiplovšek* opisuje politične spopade v ljubljanski in mariborski oblastni skupščini v letu 1928, tema ubornima nadomestkoma za nacionalno samoupravo Slovencev v stari Jugoslaviji, ki pa sta vendarle imeli toliko pristojnosti, da sta lahko prispevali k razvoju Slovenije. Naslov članka *M. Drnovška* Izseljevanje Slovencev med nujno in željo po boljšem življenju že sam po sebi nakazuje kompleksnost vzrokov za odhajanje naših rojakov na tuje: izseljevanje torej nikakor ni bilo zgolj posledica bede, kot si to pogosto poenostavljeno predstavljam.

B. Marušič zanimivo opisuje historiat in vsebino geografsko-političnega pojma Venezia Giulia, skovanke – nadomestka domačega toponima Primorska, ki je nastala kot odraz italijansko-slovenskih razmerij ob Jadranu od sredine 19. stoletja dalje. *J. Pleterski* poroča o izdaji izbranih dokumentov iz vatikanskih arhivov, ki se nanašajo na drugo svetovno vojno, med katerimi se najdejo tudi taki, ki govorijo o Sloveniji in Slovencih: o njihovem položaju med nemško in italijansko zasedbo, v Juljski Krajini, v internaciji v Italiji in na Rabu ter v času po kapitulaciji Italije. *T. Ferenc* opozarja na zelo zanimiv, doslej premalo študiran problem gospodarstva na Slovenskem v času okupacije med drugo svetovno vojno. Rezultate si je mogoče obetati predvsem s pregledom virov, ki so ohranjeni za predele, ki so bili pod Italijo, pa tudi fondov v Arhivu Slovenije, ki še niso ustrezno urejeni. *B. Godeša* piše o spomenici katoliške skupine v OF papežu Piju XII. aprila leta 1943 ter objavlja njene najpomembnejše odlomke, ki razodevajo namen sestavljalcev, da Vatikan seznanijo z razmerami v Sloveniji in da prenesejo odgovornost za politično razklanost naroda na domačo duhovščino.

Zbornik zaključuje dvojezični, slovensko-nemški prispevek *F. J. Bistra* Odnosi med katoliško Cerkvijo in slovensko narodno skupnostjo na Koroškem po drugi svetovni vojni. Nastal je sicer že leta 1981, torej tik pred nastopom sedanjega krškega škofa Egona Kapellarija, ki je takrat obljubljal bolj prijazno ravnanje s slovenskimi ovčicami v svoji čredi, vendar je zelo dobro, da je sedaj ponujen v branje tudi širši slovenski javnosti kot v opomin, kako malo poznamo travme vsakdana Slovencev onkraj meje.

Maja Žvanut

Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik = The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek. Mednarodna izdaja zgodovinskih in socioloških razprav = An International Edition of Historical and Sociological Studies. Ljubljana : Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete, 1996. 532 strani.

Iz naslova je razvidno, da je pričujoči mednarodni zbornik zgodovinskih in socioloških razprav posvečen prof. Marjanu Britovšku, ki ga širša javnost pozna po številnih in aktualnih knjigah: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem (Ljubljana 1964), Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno (Ljubljana 1969), Anton Füstler in revolucija 1848 v Avstriji (Maribor 1970), Boj za Leninovo dediščino (Ljubljana 1976, Zagreb 1981), Carizem-revolucija-stalinizem (Ljubljana 1980), Stalinov termidor (Ljubljana 1984, Praga 1991) in drugih. S študijami problematike stalinizma v Sovjetski zvezi, ki je bila v